

ענין מכת בכורות

הרב ראובן חיים קליין

חבר בבית המדרש להוראה תורת שלמה (ירושלים)

א' אמר רחמנא "ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה אשר אחר הריחים וכל בכור בהמה" (שמות יא:ד-ה) ופרש"י כחצות הלילה רבותינו דרשו כמו כבחצות הלילה ואמרו (ברכות ד.) שאמר משה כחצות דמשמע סמוך לו או לפניו או לאחריו ולא אמר בחצות שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו אמר בחצות עכ"ל. וזהו בהתראה דמכת בכורות. ולהלן במעשה מכת בכורות כתוב "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השבי אשר בבית הבור וכל בכור בהמה וכו' ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת" (שמות יב:כט-ל). ופרש"י כי אין בית אשר אין שם מת¹ דבבית שאין שם בכור הגדול שבבית מת דגדול שבבית קרוי בכור שנאמר "אף אני בכור אתנהו" (תהלים פט:כח)² ועוד מביא רש"י שהנשים המצריות היו מזנות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנויים והיו להן בכורות הרבה פעמים חמשה לאשה אחת כל אחר בכור לאביו. והנה זה ימים רבים נתקשה לי בזה דמאי שנא שחש משה רבינו לומר "כחצות" באזהרת מכת בכורות ולא "בחצות" שלא יאמרו משה בדאי ולא חש משה להזכיר בכור השבי וגדול שבבית ובכור מזנות באזהרת מכת בכורות כדי שלא יאמרו משה בדאי מאחר שלמעשה הוכו הני³?

ב' הצעתי השאלה הזאת בפני מרן הרה"ג רפאל שמואלביץ שליט"א (שיזכה לרפו"ש בתושח") מראשי ישיבת מיר בירושלים והוא אמר לי (בחוה"מ פסח תשס"ט) שיש חילוק דק בין שני הדברים: אם אמר משה "בחצות" ויארע המכה בחצות הלילה ממש יאמרו המצריים שמשה בדאי הוא שהרי בחצות ממש אמר והם טעו בחשבונם וחשבו שנתקיים המכה ברגע שלפניו או שלאחריו ונמצא שהמעשה סותר את האזהרה ולכן יתלוננו שבדאי הוא ואמטו להכי לא אמר משה רבינו "בחצות" אלא "כחצות". האמנם בזה שאמר משה רבינו באזהרתו "ומת כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה וכו' עד בכור השפחה" ולמעשה גם מתו בכור השבי וגדול שבבית ובכור מזנות אין זה סותר את מה שאמר באזהרה אלא מוסיף עליו ר"ל שמתו כל בכורי מצרים כמו שאמר משה וגם מתו אחרים עמהם שלא היו באזהרה. נמצא דאם אמר "בחצות" מוכח מתוכו שבא לאפוקי מכל רגע אחרת (אפ' רגע שלפני חצות או שלאחריו) אבל כשאמר "ומת כל בכור" לא אמר כן לאפוקי שאחרים לא ימותו באותו הלילה אלא שאלו ימותו ולא דיבר כלל אודות האחרים. וא"כ במה שלא פירט משה רבינו שימותו גם בכור השבי וגדול שבבית ובכור מזנות אין בזה משום בדאות דהלא סוף סוף נתקיימו דבריו אף שנתוסף עליהם עוד אחרים שמתו עכ"ל. האמנם דא עקא דא"א לנו לומר כן שהרי מצינו בדברי הראשונים שאף אם אירע דבר שלא התנבא עליו משה רבינו בנוסף לדבר שעליו כן התנבא עדיין יטענו עליו המצריים שבדאי הוא. וזה יצאה ראשונה דבסוף מכת ברד אמר משה "כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה' הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד" (שמות ט:כט) ולמעשה בהסתלקות המכה כתוב

¹ באבן עזרא מפרש דעל הרוב הכתוב מדבר נמצא שהוא חולק ע"ד רש"י וסובר שלא מת הגדול שבבית רק הבכורות ממש מתו וברוב בתי מצרים היו בכורות אבל במיעוט מהם לא מת אף אחד.

² וכן מצינו ביבמות (כד.) שדרשין עה"כ "והיה הבכור אשר תלד" (דברים כה:ו) מכאן שמצוות יבום בגדול הרי מבואר שהגדול נקרא "בכור". והכי איתא במדרש הגדול (שמות יב:ל) דמנהגן של ראשונים מי שלא היה לו בן בכור היה קורא לגדול שבבניו בכור עיי"ש.

³ קושיא זו כבר נדפסה על שמי בקובץ עיון הפרשה (גליון נ"ג אשיחה בחוקיך אות י"א). ודוחק לתרץ דהוזכר גדול שבבית בתהראת משה כמו שכתב בבעה"ט (שמות יא:ה) ג' פעמים בכור בפסוק כנגד בכור לאב ובכור לאם וגדול הבית (ובכור בהמה אינו מהחשבון שהוא צריך לגופה) שהרי משה רבינו לא נקט הגדול שבבית להדיא אלא לכל היותר היה מרמז לכך.

"ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרש כפיו אל ה' ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה" (שמות ט:לג) ואחריו כתוב "וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויסף לחטוא" (שמות ט:לד). ומפרש המושב זקנים (וכ"ה בחזקוני בקיצור) שפרעה הוסיף לחטוא לפי שמשה לא הזכיר המטר רק הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד והיה סבור פרעה שהמטר לא יפסוק לפי שלא הבטיחו משה רבינו על כך וכשראה שפסק המטר אמר ודאי משה בדאי הוא ולכן "ויסף לחטוא". הרי שאמר פרעה משה בדאי משום שאירע דבר שלא התנבא עליו משה בנוסף לדבר שהוא אכן התנבא עליו. ועוד מביא המהר"ל (גור אריה שמות יא:ה) ראי' שגם על התוספות לדברי משה יאמרו המצריים משה בדאי הוא שהרי אמרו המצריים "כלנו מתים" (שמות יב:לג) ופרש"י אמרו לא כגזרת משה הוא שהרי אמר "ומת כל בכור" וכאן אף הפשוטים מתים ה' או י' בבית אחד. ולכאורה מכאן מוכח דאף שנתקיים דברי משה אלא שנתוסף על נבואתו גם בזה יאמרו המצריים משה בדאי וא"כ חלף הלך לה התירוץ שהבאנו לעיל.

ג') ועתה נבא על הקודש ליישב הענין אחת אל אחת למצוא חשבון. הנה י"ל שהקושיא למה לא הזכיר משה רבינו את בכור השבי באזהרת מכת בכורות אף שהיו בכלל מעשה המכה לק"מ דמה שהזכיר משה רבינו בכור השפחה כולל גם כן בכור השבי. והכי מוכרח מדברי רבותינו הראשונים שכתבו דבכור השפחה היינו בכור השבי. כן תירץ החזקוני⁴. וכ"כ הרשב"ם דשני הפסוקים אחד הם כי בכור השבי הוא אחר הריחים שהיו מטחינים אותם כמה שנאמר "ויהי טוחן בבית האסורים" (שופטים טז:כא). ובפירוש הטור עה"ת הוסיף בזה שביום היו השבויים טוחנים בריחים ובלילה ישבו בבית הבור ולכן בהתראה שהותרו ביום נקראו בכור השפחה אחר הריחים אבל למעשה אירע המכה באמצע הלילה כשהיו חבויים בבית האסורים ומשום"ה התם כתוב "בכור השבי אשר בבית הבור". והמהר"י קארו (תולדות יצחק שם) כתב שכששמעו בכורי השפחות שבכורי מצרים ילקו ברחו מפני אדוניהם ורדפו אחריהם אדוניהם והוחזרו אותם מצרימה וניתנו בבית הכלא. ומשום"ה בהתראה נקראו בכור השפחה ולמעשה לקו כשהיו בכור השבי בבית הבור. וכע"ז כתבו התוס' השלם (אות י"ב) דכששמעו בכורי השפחות התראת משה רבינו שימותו גם הם נעשה סכסוך בינם לבין אדוניהם ומתוך ריבה הכו את אדוניהם ונענשו על זה וניתנו בבית הבור ולכן במעשה מכת בכורות נקראו בכורי השבי. ובחזקוני כתב שכשנתבשרו שימותו כל בכורי מצרים בין בכורי הפשוטים בין בכורי השפחות שמחו בכורי השפחות ואמרו עכשיו אין חילוק בינינו ובין שראו אדוניהם שהיו העבדים שמחים במפלתם אסרו אותם (ע"ש).

ד') ואפילו אם תמצא לומר שבכור השבי איננו בכור השפחה מ"מ י"ל שמשה רבינו לא חש להזכיר בכור השבי באזהרה משום שהסיבה שהוכו בכור השבי לא היתה מספקת באזני פרעה שהרי מצינו ברש"י עה"כ "מבכור פרעה היושב על כסאו עד בכור השפחה אשר אחר הריחים" (שמות יא:ה) שנאמר באזהרה שכתב בזה"ל עד בכור השבי למה לקו השבויים כדי שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביא פורענות על מצרים עכ"ל. ודברי רש"י תמוהין הן עד למאד דבכור השבי מאן דכר שמיה הא לא כתיב הכא באזהרת המכה אלא בכור שפחה ולא בכור השבי ורק לקמן (שמות יב:כט) במעשה מכת בכורות הזכיר הכתוב בכור השבי? וכתב בשו"ת מהר"ם אלאשקר (ס' ס"ה) ד"א דטעות סופר נפל בדברי רש"י אלא שדחה הוא את דבריהם שהרי דרך הטעות סופר ליגרע ולהשמיט ולא להוסיף ענין חדש⁵. ובפירוש המהר"ק עה"ת כתב ליישב דברי רש"י ואעתיק מלשונם ככתבו: ונ"ל לישבו בזה האופן שהוא נמשך למה שאמר לעיל שיטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא עד בכור השבי כלומר יחזיקוהו לבדאי אין ולא עד שיבא לתכלית בכור השבי שלא נזכר בהתראת משה ואפ"ה מת ואז יחליטו הענין שמשה בדאי הוא וע"פ שנים עדים יקימו דבר ולכן נשמר

⁴ בפירוש הריב"א (שמות יא:ה) העיר על זה שהרי כתוב ברש"י לקמן (שמות יב:כט) עד בכור השבי ובכור השפחה בכלל היה שהרי מנה מן החשוב שבכולם עד השפחות ובכור השפחה חשוב מבכור השבי ומשמע מלשונם שהוא סובא שבכור השפחה היא בכלל הספקטרום מבכור פרעה וכו' עד בכור השבי ולא שבכור השבי ובכור השפחה חד הם. וכן העיר הצידה לדרך (שמות יא:ה).

⁵ ומצאתי שכתב המהר"ם יפה (לבוש האורה שמות יב:כט) שט"ס נפל בדברי רש"י וצ"ל ומת כל בכור לרבות השבויים כענין שנאמר במעשה עד בכור השבי ולמה לקו וכו'. אך תלמידו בצידיה לדרך (שמות יא:ה) תמה ע"ז והעיר דאין זה דרכו של רש"י לבדות מלבו דרשה על פסוק אשר לא נמצא בשום אגדה.

משה מזה ואח"כ אומר ולמה לקו השבויים וכו' רש"י בא ליישב למה משה לא הזכיר בהתראתו בכור השבי ויוסר מקום הספק הזה ולכן אמר השבויים למה לקו שלא יאמרו וכו' וזאת לא היתה סיבה מספקת לומר באזני פרעה כי יטעון הטוען השופט כל הארץ לא יעשה משפט ויעניש אלו העלובים בעבור שלא יאמרו וכו' ועדיין לא חטאו⁶ וזאת היתה הסיבה העיקרית שלקו ולכן לא אמר לפרעה ואולם אחרי כן בעת ההכאה פ' רש"י ז"ל (שמות יב:כט) סברא אחרת ואמר שהיו שמחים בצרת ישראל וכלומר שכבר חטאו בזה ומ"מ גם אינה סברה חזקה לומר לפני פרעה עכ"ל⁷. אי נמי י"ל עפ"מ ש"כ המזרחי (שמות יא:ה) שבכור השבי לא נזכר בהתראת משה משום שלא היו ראויים להתראה בשביל שפרעה לא איכפ"ל עליהם (וכ"כ המהר"ל בגו"א)⁸ ואף שלא הוזכרו בהתראה מ"מ הוכו באותו בלילה משום שלא יאמרו יראתם תבעה וכו' ומשום שהיו שמחים בצרתם של ישראל. אי נמי י"ל כמו שכתוב בפירוש מהר"י מברונא עה"ת (שמות יא:ד) שמשה רבינו לא הזכיר בכור השבי באזהרה משום שהסתפק באיזה סברא מהסברות שהביא רש"י הוא האמת אי משום שלא יאמרו יראתם תבעה וכו' או משום שהיו שמחים לאידם של ישראל⁹ דיש נפ"מ בין הסברות דאי מטעם הראשון ז"א אלא בשבי חשוב שנלכד בחינם שיאמר שיראתם תבעה עלבונם אבל שבי השפל וכגון גנב וגזלן שנתחייב בתפיסתו ובדין נשלח לבית הבור ואינו עלוב לא יאמר יראתם וכו' ורק מטעם השני ילקו.

ה') ויש להבין השמטת בכור השבי מהתראת מכת בכורות באופן אחר בהקדם כמה קושיות חשובות וכמה יישובים נכונים: הנה בהגדה של פסח דרשין במכת בכורות "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" (שמות יב:יב) אני ולא מלאך "והכיתי כל בכור בארץ מצרים" אני ולא שרף "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'" אני ולא השליח וכו' עכ"ד. ובזה שמענו שהקב"ה עצמו עשה את מכת בכורות. וכן דרשו שתי פעמים במכילתא (שמות יב:יב, יב:כט) שמכת בכורות נעשית ע"י הקב"ה ולא ע"י מלאך ולא ע"י שליח¹⁰. והכי איתא בזוהר (וירא קא:) עה"כ "איה שרה אשתך" (בראשית יח:א) וכי לא הוו ידעי מלאכי עלאי דשרה הנה באהל אמאי כתיב איה אלא לא ידעי בהאי עלמא אלא מה דאתמסר להו למנדע תא חזי ועברתי בארץ מצרים וכו' אני ה' וכי כמה שליחין ומלאכין אית ליה לקב"ה אלא בגין דאינון לא ידעי בין טפה דבוכרא לההוא דלאו בוכרא בר קוב"ה בלחודי עכ"ל הזוהר. והכי איתא נמי בתלמודא דידן (ב"מ סא:) על שני דברים אומר הקב"ה אני הוא שהבחנתי בין טיפה של בכור לטפה שאינה של בכור אני עתיד ליפרע וכו'. ומזה ג"כ מבואר שהקב"ה עצמו עשה את מכת בכורות. והנה שתי קושיות עצומות הקשו רבותינו בזה: הקושיא הראשונה

⁶ בפירוש רבינו יוסף בן דוד מסארגוסה (המכונה פירוש המחיוס לתלמיד הר"ן) כתב שבכור השבי לא היו ראויין להתראה משום שהם לא נשתעבדו בבני ישראל. ולכאורה כוונתו לכעין דברי המהר"ק דכיון שהם לא חטאו דלא נשתעבדו בבני" לא היה משה מזהיר עליהם לפני פרעה. וכן ראיתי בשו"ת מהרשד"ם (או"ח ס' ל"ב) להסביר דברי רש"י שהוא גופה בא לפרש אמאי לא הזכיר משה רבינו בכור השבי ופ' דכיון שרק הוכו בכור השבי משום שלא יאמרו יראתם וכו' לא נזכרו בהתראה דבעת האזהרה לא חשש להזכיר רק את המצירים לישראל.

⁷ וכע"ז הביא תלמידו הרע"ב (עמר נקא שם) וכתב דלפי הך פירוש גרסין בדברי רש"י עד בכור השבי ולא עד בכור השבי ר"ל דענין בכור השבי הוא עד המסייע לטענת המצריים שמשה בדאי הוא. אגב יש לציין שמבואר מדברי המהר"ק והרע"ב דגם על התוספת יאמר פרעה משה בדאי (כמו שכתבתי לעיל אות ב') דמאחר שלא הזכיר משה בכור השבי ואעפ"כ מתו בנוסף לשאר בכורות כדברי משה יאמרו משה בדאי.

⁸ ואני מצאתי בהקדמה לשו"ת בנין שלמה (חידושים עה"ת פ' בא) שהביא בשם הגר"י סג"ל שענין ההתראה במכות הוא כדי לרדות את פרעה אולי ירצה להוציא את בני" ברצון טוב ומה"ט לא שייך להזכיר שגם בכור השבויין ילקו דמה איכפת ליה לפרעה בזה ואדרבה יקבל נחת מזה דימותו אנשי רשע הנתפשים בבית האסורים בעוונם וכ"ש אם הם מורדים ופושעים.

⁹ וע' במהרש"ל (יריעות שלמה שמות יב:כט) שכתב דתרת' בעינן וצריכי וע"ע בגור אריה.

¹⁰ הנה לשון המכילתא (פרשה ז') והכתי שומע אני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל וה' הכה כל בכור לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח. ולהלן מיניה איתא במכילתא (פרשה י"ג) וה' הכה כל בכור שומעני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל והכתי כל בכור לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח. והקשה המג"א בזית רענין על המכילתא דהלא סתרי אהדדי דבקטע הראשון מבואר שפסוק והכתי משמע ע"י מלאך או שליח ופסוק וה' הכה משמע הוא בעצמו ואילו בקטע השני מבואר להיפוך דפסוק וה' הכה משמע ע"י מלאך או שליח ופסוק והכתי משמע הוא בעצמו? וע' בדבריו לתרץ זה. ואני אומר שלפי גירסת הגר"א במכילתא לק"מ שהוא גורס בקטע הראשון בזה"ל והכתי לפי שנאמר וה' הכה כל בכור שומע אני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל והכתי כל בכור לא ע"י מלאך וכו' עכ"ל.

ע' בזית רענן על המכילתא שהעיר דמשמעות שתי הדרשות סתרי אהדדי. והרואה יראה שלפי גירסת הגר"א שם לק"מ.

כבר ידועה היא בשער בת רבים שהקשה התשב"ץ (ביבין שמועה על הגש"פ) דהלא כתיב "ועבר ה' לנגוף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף" (שמות יב:כג) ומדכתיב "ולא יתן המשחית" משמע שהמשחית הוא העושה את מכת בכורות ולא הקב"ה בעצמו¹¹? ועוד הקשה התשב"ץ דכתיב "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה וגו'" (שמות יב:כט) ובמקו"א פרש"י (בראשית יט:כד) ע"פ בראשית רבה (פנ"א ס"ב) "וה' המטיר על סדום וגו'" כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו וא"כ משמע דה"נ במכת בכורות דכתיב וה' היינו הוא וב"ד וכ"כ רש"י (שמות יב:כט)¹² וא"כ קשיא על הנ"ל שהקב"ה עצמו עשה את מכת בכורות דמזה מבואר שנצטרפו בית דינו עמו ולא לבדו עשה את כל החיל הזה¹³?

ו') על הראשונים ועל האחרונים לתרץ הקושיות הללו. והם כתבו שרק בכורות ממש שמתו במכת בכורות נהרגו ע"י הקב"ה בעצמו שרק בידו להבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור אבל שאר המתים במגפה¹⁴ מתו ע"י המשחית (ובית דינו) דהיינו שליח מאתו יתברך ולא ע"י הקב"ה בעצמו. ויש מתרצים באופן אחר שהמכה הכה רק אותם שנתחייבו עונש על שהשתעבדו בבני ישראל אבל יש עוד שמתו שלא מחמת המכה¹⁵. ועל דרך זה כתב הרה"ג יצחק שיינ שליט"א (ברכת איש שמות יב:כג) דאם בכורי השבי לא היו בכלל ההתראה מסתבר לומר שגם לא היו בכלל המכה וא"כ י"ל דרק אותם שמתו מטעם מכת הבכור מתו ע"י הקב"ה בעצמו אבל בכור השבי שמתו מטעמים אחרים (כמו שנזכרו לעיל אות ד') לא מתו ע"י הקב"ה אלא על ידי המשחית. ואם כנים הדברים יש ליישב עפ"י למה לא נזכרו בכור השבי וגדול שבבית בהתראה דמכת בכורות שהרי הם לא מתו מחמת עיקר המכה אלא ע"י המשחית מתו שהרי הגדול שבבית לא היה בכור ממש ובכור השבי לא השתעבד בבני". ועל כן י"ל דלא התרה משה לפרעה כ"א על המכה עצמה שבאה ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו ולא אודות ההשחית שתבא עם המכה ע"י המשחית ומה"ט השמיט משה רבינו גדול שבבית ובכור השבי.

אבל אנחנו לא נדע מה נעשה בבכור מזנות שבדאי הוכה ע"י הקב"ה בעצמו¹⁶ דהלא בכור ממש הוא וגם השתעבד בבני". זאת ועוד שכל זה איננו שוה לי וכמו שתמה המהר"ם יפה (לבוש האורה שמות יא:ה) על

¹¹ ע' מש"כ בנספח למאמר הנוכחי שהבאתי בעזה"י כמה תשובות על זאת הקושיא.

¹² כתבו בתוס' השלם (שמות יב:כט אות י') לתרץ שאין למדין מן הכללות ולאו דוקא כל מקום קאמר. ואע"פ דכתיב "וה' במכת בכורות היינו הקב"ה לבד ולא עם בית דינו. וצ"ע דנעלם מעיניו שרש"י עצמו הביא הך כלל הכא וא"א לומר דכאן לא אמרינן דוה' היינו הוא וב"ד. ועיי"ש באות י"ד דוה' בתחלת ענין היינו הוא וב"ד וכאן לא כתיב וה' בתחלה כ"א ויהי בחצי בלילה. וצ"ע מדברי רש"י.

¹³ ובמושב זקנים (שמות יב:יב, יב:כט) וכן בהרבה ראשונים תירצו דהכא ה' וב"ד היינו שנמלך הקב"ה עם ב"ד והם הסכימו עמו שיכה את המצריים בהכאה כזאת ולא שהם השתתפו עמו בעצם המכה. וכן משמע במדרש תנחומא הישן (בא ס' י"ז) שהוא וב"ד גזרו הגזירה על המצריים.

¹⁴ בנימוקי הרי"ד (מובא גם בפני דוד להחיד"א פ' בא אות א') ועוד ראשונים (מובא בתוס' השלם שמות יב:יב אות ב-ג) כתבו שהקב"ה בעצמו הכה את הבכורות אבל את השאר המלאך המשחית הכה. הרי שהני ראשונים סתמו את לשונם וכתבו שאר ולא פירטו מי הם. ובתשב"ץ הנ"ל ובפירוש הרוקח על ההגדה של פסח ועה"ת ובתוס' השלם (שמות יב:כג אות ה-ו) כתבו בפירוש שרק הבכורות ממש הוכו ע"י הקב"ה בעצמו אבל הגדול שבבית שמתו הוכו ע"י מלאך המשחית.

¹⁵ כן כתב בתוס' השלם (שמות יב:כט אות ח') בשם רבינו שלמה מקטיילדון שבית דינו של הקב"ה הכו כל בכורי בהמה של מצרים והקב"ה הכה כל בכור אדם ממצרים. וכתבו החיד"א (בהגדש"פ דידיה) ובפ' ידי משה על שמו"ר (פי"ז ס"ה) שהמשחית הכו את העוברות הבכורות במעי אמן משום שהם לא היו בכלל עצם מכת בכורות והקב"ה בכבודו ובעצמו הכה את בכורי מצרים שכבר נולדו שהם היו בכלל המכה כיון שהיו משתעבדים את בני"י ראויין היו לעונש (אך ע' במהרי"ל דיסקין עה"ת פ' בא שמפרש דאדרבה הקב"ה הכה את המעוברות והמשחית הכה את וולדיהן).

¹⁶ כן מוכרח ממה כתב במושב זקנים (שמות יב:יב) בשם רבינו יוסף בכור שור שאפ' בבכורות ממש יש מהם שלא מתו ע"י הקב"ה עצמו שהוא כתב שרק הבכורות הידועים לקו בהם המשחית אבל את שאינם ידועים לנו לא יוכל המשחית להכות ורק הקב"ה הכה אותם דרך הוא יתברך יכול להבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור דלכאורה כ"ש הוא דבכור מזנות הוכה ע"י המשחית שהרי הוא בכור שאינו ידוע לנו. וכתב המהר"ל צינץ (ברכת השיר על ההגדה של פסח) וכ"כ הגרעק"א (דו"ח רע"א עה"ת פ' בא, ר' עקיבא אצל אגדה פ' בא) ומבאר הגרעק"א שבכורות לאם שהם הידועים מתו ע"י המשחית ולכן כיון שניצלו מבני"י בכורות האם מיד המשחית נתקדשו דוקא הבכור מן האם מבני ישראל זכר לנס הזה שניצלו. אבל בכור מן האב לחוד שאין המשחית מכיר בהם דרך הקב"ה

המהר"ל הנ"ל (אות ד') דאין דבריו נכונים דאף דלא איכפ"ל לפרעה מ"מ עדיין יש לפרעה פתחון פה לומר שמה בדאי הוא וכמו בחצות וכחצות דלא איכפ"ל לפרעה באיזה רגע בדיוק יארע המכה ואפ"ה חשש משה שלא יאמרו בדאי הוא. וקושיא זו עומדת גם לדברי המהרי"ק שכתב שלא היתה סיבה מספקת לומר באזני פרעה שבכור השבי יוכו וגם לדברי המהר"י מברונא שכתב שהסתפק משה רבינו מהו הסיבה האמיתי שהוכו בכור השבי ולכן לא הזכירו כלל או כדבריו הנ"ל דהכאת בכור השבי לא היתה בתור מכה אלא המשחית הכה אותם ולא הקב"ה. דעל כולם יש לתמוה דאטו פרעה למדן היה שיבין בכל אלו הטעמים להשמטת בכור השבי ולא ימצא מזה סיבה להתלונן על משה רבינו לומר בדאי הוא וצע"ג.

ז') לאחר זמן מה מצאתי את שאהבה נפשי בספר עדות ביוסף (פרשת בא אות קס"ח) שהביא בשם מוהר"ר הירץ אבדק"ק לבוב ז"ל הקושיא הנ"ל (אות א') למה לא התרה משה רבינו שבבית שאין שם בכור הגדול שבבית ימות. והוא תירץ ע"פ דברי המדרש (שמו"ר פ"ח ס"ב) וז"ל דבר אחר "ויהי בחצי הלילה" הה"ד "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" (תהלים קיט:סב) חצות לילה אקום להודות לך על המשפטים שעשית במצרים ולנו עשית צדקה היאך אלא כיון שאמר משה "והכיתי כל בכור" התחילו מהם יראים ויש מהם שלא היו מתיראים. מי שהיה מתירא היה מוליך בכורו אצל ישראל ואמרו לו בבקשה ממך טול את זה וילין עמך כיון שהגיע חצות הלילה הרג הקב"ה כל הבכורות ואותם שהיו נתונים בבתייהם של ישראל היה הקב"ה פוסע בין ישראל ובין המצרים והיה נוטל נשמתו של מצרי ומניח נשמתו של ישראל והיה היהודי מתעורר ומצא את המצרי מת בין כל אחד ואחד שנאמר "ופסחתי עליכם ולא יהיה בכם נגף" (שמות יב:יג) התחילו ישראל אומרים חצות לילה אקום להודות לך לך נאמר על משפטי צדקך עכ"ל. העולה מדברי המדרש שהמצריים הניחו בניהם הבכורים בבתי בני"י כדי להצילם ואעפ"כ מתו. אשר על כן אילו הזכיר משה רבינו בהתראה את גדול שבבית היה כל אחד נוטל בכור לביתו וניצל הוא ומש"ה הס מלהזכיר שימות הגדול שבבית שעי"ז יניחו המצריים את בכוריהם בבתי בני"י ולכל בית מצרי ימות שנים בכור של אותו הבית שהיה מונח בבתי בני"י וגם הגדול שבבית מאחר שהבכור לא נמצא בבית. נמצא שיש תועלת גדול במה שלא הזכיר משה רבינו בהתראתו שימותו הגדול שבבית במקום שאין שם בכור. אכן עדיין צ"ע כנ"ל דאף דסברא נכונה היא מ"מ אין זה סותם פי טענת פרעה לומר שמה בדאי הוא.

נספח (אם הקב"ה עשה מכת בכורות מהו תפקיד "המשחית"):

1. באבדורהם (סדר ההגדה) מפרש ש"משחית" היינו לשון פועל למי שעושה ההשחיתתה וקאי אקב"ה עצמו שהוא המשחית בזה הענין. וצ"ע דשהרי דרשו במכילתא (מובא ברש"י שמות יב:כב) דמאחר שנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע וכו' ומבואר שהקב"ה נותן הרשות למשחית וא"כ אין הוא המשחית כי אם אחר.
2. בשבלי הלקט על ההגש"פ (וכ"ה בעוד מפרשים ע' בהגדה שלמה) כתב דהמכה עצמה קרויה משחית וכמו שכתוב "ולא יהיה בכם נגף למשחית" (שמות יב:יג).
3. בדעת זקנים (שמות יב:כג) כתב לתרץ שלעולם הקב"ה עצמו עשה מכת בכורות אבל לא יתכן שיהיה הקב"ה הולך בלא מלאך. וצריך לי עיון דאם היו מלאכים עמו רק ללוות למלך מלכי המלכים משום כבודו אמאי נקראו משחיתים הא לא עשו ולא כלום? וצ"ע. שו"מ בפירוש אמרי נועם עה"ת

מבחין בין זרע של בכור וכו' הם מתו ע"י הקב"ה עצמו וכיון שכן אינו כ"כ נס שניצלו בכורות מן האב מבני"י שהרי הקב"ה יודע ומבחין ומשו"ה לא נתקדשו בכורות מן האב בקדושת בכור. וכ"כ בפנים יפות עה"ת (פ' בא, פ' במדבר) ועיי"ש מה שכתב לבאר עפ"ז ענין פדיון הבן שהוא דוקא בבכור מן האם שניצל מן המשחית (וזוהו שלא כדברי השו"ת חת"ס יו"ד ס' רצ"ג שכתב שענין פדיון הבן הוא זכר למה שהקב"ה לא הרג בכורי ישראל בנגפו את מצרים. וע' בשו"ת מטה לוי ח"ב ס' ס' שהעתיק דברי הבנין שלמה שהעיר שדברי החת"ס הם שלא כדברי רבו). נמצא לפי דבריהם שהבכור מזנות שכל אחד הוי בכור לאביו גם כן הוכה ע"י הקב"ה (ורק מי שהוא בכור לאמו לחוד הוכה ע"י המשחית).

(שמות יב:כג) שכתב שהמלאכים שהיו עם הקב"ה עשו הכאה בלא הריגה והיינו דכתיב "לנגוף" דנגיפה אינה אלא דחיפה בעלמא (ע' רש"י ב"ק ב:). ואולי זהו כוונת הדעת זקנים ומשו"ה נקרא אותם מלאכים משחית וצ"ע.

4. באברבנאל כתב דכשאמר הקב"ה ולא יתן המשחית וגו' הרי הוא מבטיח לבני"ה שהמצריים לא יכנסו לבתי בני ישראל בשעת המכה כדי לינקום נקמתם ולפי"ד נמצא ד"המשחית" מדבר על המצריים.
5. בפירוש מהרז"ו על שמו"ר (פי"ז ס"ה) שמפרש שבאמת המשחית פעל את המכה אבל הקב"ה כביכול היה עומד ע"ג כמלך שעומד ע"ג השופט לקיים צווי המלך.
6. בבית הלוי (פ' בא) מפרש שהמכה היא עצם המיתה של הבכורות והנגף ומשחית היינו המחלות הבאים מחמת סרחון ועיפוש פגרי המתים.
7. בהגדה מעשה נסים להגר"י מליסא זצ"ל מפרש שהקב"ה הכה את הבכורות ע"י מלאך המשחית ולא שנהג המשחית בתור שליח לעשות רצונו יתברך אלא בתור כלי שבאמצעות המשחית הפעיל הקב"ה את המכה.
8. בספר ריח דודאים על הגש"פ (ד"ה אני ולא אחר) מפרש שהקב"ה בכבודו ובעצמו הרג את בכורי מצרים אשר היו טמונים בבתי בני ישראל אבל המשחית הרג את בכורי מצרים שנשארו בבתיהם משום שלא נתן הקב"ה רשות למשחית ליכנס לבתי בני ישראל דכיון שניתן רשות למשחית להשחית שוב אינו מבחין. ולכן הוא בעצמו הרג בכורי מצרים שהיו בתוך בתי בני"ה משא"כ בכורי מצרים שנשארו בתוך בתי מצרים נהרגו ע"י המשחית¹⁷.
9. בשו"ת חת"ס (יו"ד ס' שמ"ו אות י"ב) מפרש שבליילה הכה הקב"ה את מזל הטלה ועי"כ הותש כחן של בכורי מצרים וביום הכה אותם המשחית.

---

¹⁷ הנה כתוב "ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים לאמר" (שמות יב:א) ופרש"י חוץ לכרך וכו' ותמה עליו רבינו חיים פלטיאל למה לא דיבר הקב"ה עם משה בתוך הכרך אי משום שמלאה ע"ז הלא קי"ל כרבי יהודה ב"ב (ברכות כב.) דד"ת אינם מקב"ט? ותיירץ דהקב"ה כהן הוא כדאייתא בסנהדרין (לט.) וגילולי ע"ז הרי הם כקברים ומה לכהן בבית הקברות ומשו"ה לא רצה הקב"ה לדבר עם משה בתוך הכרך. ושוב הק' רבינו חיים פלטיאל דא"כ היאך טימא הקב"ה א"ע בנגפו את בכורי מצרים דדרשינן בהגדה של פסח שהוא עצמו עשה כן ולא אחר? ותיירץ דתחלה הוא וב"ד ירדו למצרים ובטלו הע"ז שבו ושוב לא הוי כבית הקברות והה"ד "וה' הכה כל בכור" (יב:כה) ופרש"י הוא ובית דינו (ודומה לזה ראיתי בספר אהבת ציון לרבינו אברהם הלפרין אביו של חמותו של המהרש"א בפרשת בא שמדוייק כן מדאמרינן בהגדה של פסח "אילו עשה באלוהיהם ולא הרג את בכוריהם דיינו" דמשמע דתחלה עשה ה' שפטים באלהי מצרים ואח"כ הרג הבכורות וזהו מהסיבה הזאת.). ודבריו צע"ג דהלא הוא עצמו בכלל "הוא וב"ד" וא"כ הדרה קושיא לדוכתה? ועוד הוא רק מתרץ מה שהקב"ה לא נטמא במכת בכורות משום הע"ז שבמצרים אבל עדיין קשיא משום טומאת מת דהלא הרג את בכוריהם? והנה בהקדמה למס' שמחות (המכונה אג"ל רבתי) גרסין בזה"ל "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וגו'" (שמות יב:כט) וכתביב (במדבר ג' יג, ח:יז) "כי לי כל בכור וגו' ביום הכותי כל בכור וגו'" א"ר יוחנן אע"פ שהכה אותם מכת מוות מחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר משל הדיוט אומר וכו'. וכתב הנחלת יעקב שדבר זה מקושר להתחלת המסכתא דתנינן הגוסס הרי הוא כחי לכל דבר וכו' וא"כ הכי קאמר שהקב"ה אע"פ שכהן היה לא הרג את בכורי מצרים אלא עשאן גוססים בחצות הלילה ולא מתו עד היום שלאחריו. ועפ"ד הנ"ל כתב בריח דודאים ליישב היאך הקב"ה טימא את עצמו בנגפו את מצרים דבאמת הוא בעצמו לא הכה אלא הבכורות שהיו בבתי בני"ה ובאמת אותם שהיו בבתי בני"ה לא מתו מיד באותו הלילה אלא היו מפרפרים עד הבוקר ושאר כל הבכורות שמתו מיד באותו הלילה לא מתו ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו אלא ע"י המשחית. וכתב שיש עוד תועלת בזה שהמצריים שהיו בבתי בני"ה לא מתו ממש אלא היו מפרפרים עד הבוקר כדי שלא יטמאו בהם ישראל האוכלים קרבן פסח באותה הלילה כי אולי יגעו בהם ויטמאו (דאף למ"ד אין קברי עכו"ם מטמאין באוהל מודה במגע ובמשא ע' יבמות סא.). וע' שו"ת שבות יעקב (ח"א ס' י"ז) שכתב מדלא תירץ הברייתא דבליילה הוכו הבכורות שכבר נולדו וביום הוכו הבכורות שנולדו אחר חצות מוכח שהיו בכורות שנולדו אחר חצות לעולם לא הוכו ולכן אם נולד לאדם בן בכור ב"ד ניסן אחר חצות הלילה א"צ להתענות בשבילו תענית הבכור ביום המחרת.